

Me olemme valinneet elämänfilosofian

Latvian yliopiston filosofian ja sosiologian instituutin johtaja professori Maija Kule pohtii haastattelussa, kuinka filosofia saattoi elää totalitaarisen vallan alla ja nousta nopeasti tärkeäksi tekijäksi pienen maan itseilmaisussa ja henkisessä jälleenrakentamisessa. Latviassa on vain kaksi filosofian professoria, Maija Kule on heistä toinen. Hän antaa filosofian opetusta Latvian yliopistossa perus- ja jatko-opiskelijoille, Latvian Kuvataideakatemiassa niille, joita filosofia kiinnostaa, sekä Tiedeakatemiassa tutkimustyötä tekeville. Maija Kule on usein nähty vieras kansainvälisissä filosofian kokouksissa, joissa hän on edustanut Latvian filosofista elämää tavalla, joka on jäänyt monen mieleen. Maija Kulen kannanotot ovat olleet usein värikkäitä ja aiheuttaneet monenlaista huomiota filosofien poliittisesti usein turhankin opportunistisissa piireissä.

Juha Varto tapasi Maija Kulen marraskuussa 2003 Riiassa ja he keskustelivat myös teemoista, joita on Kulen englanniksi julkaistussa kirjoituskokoelmassa Phenomenology and Culture. Teos on ensimmäinen näkyvä avaus Latvian filosofisessa perinteessä, jota Kule kutsuu "elämän filosofiaksi". Kirjasta on myös arvio tässä samassa lehdessä.

Maija Kule: Filosofiset traditiot ovat mitä ovat. Kullakin maalla on omat syynsä kuulua johonkin traditioon. Teillä pohjoismaissa on analyttinen filosofia vahvoilla. Meilläkin oli pitkään vain yksi traditio, mutta nyt se on kuollut. Kun olin Bejingissä filosofikokouksessa, totesin rauhallisesti, että Baltian maissa marxismi on kuollut. Tästäkö kiinalaiset isännät riemastuivat! He sanoivat, ettei marxismi voi koskaan kuolla ja on vaarallista edes väittää sellaista, puhumattakaan, että kuuntelisi ihmistä, joka niin väittää. Minun tarkoitukseni oli vain raportoida olemassa olevasta tilanteesta. Marxismi on todellakin kuollut Baltiassa ja tuskin kovin nopeasti nousee kuolleista.

Juha Varto (JV): Sukupolvesi on kuitenkin opiskellut tuon yhden filosofian aikana. Menikö marxilainen filosofia teiltä jotenkin ohi, kun kukaan ei edusta sitä?

Maija Kule: Oli virallinen ja oli epävirallinen. Latviassa ei oikeastaan ollut filosofiaa sanan nykyisessä mielessä, sillä kaikki oli alistettu sosiologialle – tai eräänlaiselle sosiologialle – ja historialle. Mutta filosofiaa saattoi opiskella jo 1970-luvulla eikä se tarkoittanut vain marxismia. Moskovassa oli Brezhnevin aikana useita toisinajattelijoita filosofiassa. He olivat poliittisesti taitavia ja toimivat ja kirjoittivat tavalla, joka ei suoraan näyttänyt "väärin ajatellulta" vaan jossa pyrittiin puhumaan asioista, jotka ohittivat ne teemat, joiden käsittely oli kanonisoitu. Esimerkiksi monet kysymykset moraalista ja tietämisestä kestivät käsittelyä, joka ei paljon poikennut sen aikaisesta keskierooppalaisesta kirjoittamistavasta.

Nämä Moskovan toisinajattelijat olivat meille tavattoman tärkeitä, sillä kun me emme voineet matkustaa Neuvostoliiton ulkopuolelle, he ja heidän verkostonsa ja usein mahdollisuutensa saada kiellettyä länsimaista kirjallisuutta pelastivat meidät tyhjiöstä. Useat heistä olivat Neuvostoliiton tiedeakatemian jäseniä ja he saattoivat matkustaa ulkomaille ja jopa hankkia kirjoja, joita ei muuten missään tapauksessa voinut saada lukea Neuvostoliitossa, ei Moskovassa eikä tasavalloissa.

Saattaa olla, että tämä kuulostaa oudolta, koska Moskova oli myös pakkovaltan keskus. Mutta se oli myös intellektuaalinen keskus ja keskuksessa on aina

enemmän vapauksia kuin laidoilla. Neuvostoliiton tiedeakatemiassa oli jäsenillä paljon vapauksia, jo senkin vuoksi, että uskottavuussyistä ulkomaille oli lähetettävä edustamaan sellaisia ihmisiä, joilla oli tietoa ja näkemystä, joten heille oli annettava vapauksia muodostaa näkemyksiä, jotka kuulostivat muultakin kuin Keskuskomitean käsityksiltä.

Nämä Moskovan toisinajattelijat liikuivat myös vapaasti tasavalloissa ja toivat meille uusia tuulia. Saimme kuulla heiltä, ikään kuin pöydän alta, kokonaan uusia ideoita ja ennen kaikkea uusia nimiä ja mitä näiden nimien takana oli. Kuulimme Heideggerista, Gadamerista, Rortysta. Ja se mitä kuulimme oli todella jännittävää, koska se vastasi suurimpaan osaan kysymyksiämme. Siihen taas marxismi ei koskaan pystynyt. Keskustelujen täytyi tietenkin olla salaisia, tapahtua muualla kuin yliopistolla tai tiedeakatemiassa. Mutta oli suuremmoista, että nämä vapaan ajattelun lähettäjät jakoivat istua meidän kanssamme tuntikausia, yli yönkin, ja keskustella. Me olimme nuoria ja naiveja, mutta he näkivät, kuinka tärkeää meille oli kuulla vastauksia kysymyksiin, joita pakkovalta ei ollut onnistunut vaientamaan.

JV: Voitko mainita nimiä? Aikaa on jo kulunut tarpeeksi, luullakseni.

Maija Kule: Totta kai! Ehdottomasti tärkein oli georgialainen filosofi Merab Mamardashvili, joka kävi usein tasavalloissa ja joka kirjoitti järjestä ja sen vaatimuksesta, jopa psykoanalyyseista ja sen taustasta ja kriitistä, missä yhteydessä tuli hermeutiikka esille ensimmäistä kertaa minun korviini. Olemme todella suuressa velassa Mamardashvilille. Hän vietti paljon aikaa kanssamme ja hänen seurassaan saattoi puhua mistä tahansa. Hänen tietomääränsä oli suuri ja hän oli myös kehitellyt selvän oman näkemyksen, joka ei kovinkaan hyvin vastannut hänen asemaansa Neuvostoliiton tiedeakatemiassa.

Toinen tärkeä henkilö oli Nelli Motroshilova, jonka kautta kuulumme paljon filosofisesta keskustelusta, jota käytiin Yhdysvalloissa. Motroshilova saattoi matkustella vapaasti ja hän osallistui paljon kongresseihin, joten hän oli hyvin selvillä filosofian maailmasta. Häntä myös kiinnostivat monet elämänfilosofiset kysymykset, mikä näkyy hänen myöhemmässään tuotannossaan. Hänen kirjansa Husserlistä oli urauurtava Neuvostoliitossa vaikka sitä ei saanutkaan muualta kuin tuttavilta ja pöydän alta.¹

JV: Entä omat opettajasi Riassa? Tehän ette voineet elää vain öisin ja vain toisinajattelijoiden varassa.

Maija Kule: Näin jälkikäteen tuntuu, että me elimme vain öisin ja silloin, kun joku tuli Moskovasta ja toi uutta valoa. Mutta todellakin, Riassa oli tietenkin poliittisesti kelvollisia professoreja, joista kaikki eivät olleet typeriä. Monia kiinnosti poliittisen litanian lisäksi myös tieto ja ymmärrys, ei ehkä kuitenkaan elämä filosofisena kysymyksenä. Me otimme vastaan sen, minkä koimme järkeväksi ja muun jätimme huomiotta. Mutta vaikuttaahan se, kun sillä tavoin ei voi suunnitella tulevaisuuttaan eikä voi aavistella, millaisen paikan maailmassa tulee itselleen järjestäneeksi.

Toisaalta Latviassa kuten Liettuasakin on vahva moninaisuuden perinne, joka on syntynyt monikansallisuudesta ja moniuskontoisuudesta. Ne vaikuttivat tuolloinkin mutta ne vaikuttavat nyt erityisen paljon. Ja niillä on vaikutusta filosofiasa. Vaikka filosofia ei olekaan uskontoa eikä uskonto voi määrittellä filosofiaa, vaikutus on ilmeinen. Kun näin pie-

nessä maassa on useita vahvoja uskonnollisia perinteitä, joita marxismi ei pystynyt murtamaan, jo keskustelu eri tunnustusten välillä synnyttää kiinnostava aines, joka on filosofian ala. Se ei ole ekumeenia vaan yritystä löytää ydin siinä, miksi ihmiset uskovat ja mitä se merkitsee heidän elämässään.

Riika on myös monikulttuurinen, koska täällä on suuri venäläisemmistö, aktiivinen juutalaisvähemmistö ja me latvialaiset. Kullakin on oma perinteensä ja vallan suhteen on tapahtunut keikaus, koska venäläiset eivät enää voi moraalisesti olla niskan päällä. Tällainen tilanne oli olemassa jollakin tavalla jo ennen vapautumista, koska Latviassa – kuten oikeastaan koko Baltiassa – on monikulttuurinen menneisyys. Monikulttuurisuus synnyttää kysymyksiä, jotka ovat aidosti filosofisia: niistä voi keskustella mutta kukaan ei voi yksin niitä ratkaista.

JV: Mitä sitten tapahtui, kun monikulttuurisuus ryöpsähti valloilleen, tuli päivänvaloon, vapautumisen myötä? Kuinka siihen reagoivat ne, jotka olivat virallisia intellektuaaleja, joilla oli asema ja valta? Hehän eivät beti menettäneet asemaansa.

Maija Kule: Tämä onkin outo asia. Useimmille muutos tuli aivan liian äkkiä, heillä ei ollut mitään keinoa orientoitua uudelleen. Vaikka joukossa oli monia, joiden ammattitaitoa ei voi asettaa kyseen alle ja jotka poliittisesta sitoutuneisuudestaan huolimatta olivat hyviä tutkijoita ja olisivat voineet jatkaa uudessa tilanteessakin, he eivät jatkaneet. Toiset katosivat kuin tuhka tuuleen, jättäen jälkeensä vain kysymyksen: Minne he menivät? Vastausta emme tiedä. Toiset kuolivat, yllättäen ja odottamatta. Ja vakuutan, että me emme auttaneet siinä! Luultavasti emotionaalinen shokki oli niin suuri, että ruumis ei kestänyt. Instituutin johtaja ja hänen vaimonsa, vain kuusikymppisiä, kuolivat peräkkäin vailla mitään edeltävää syytä.

Jos katselee Neuvostoliiton jälkeen jääneiden valtioiden tilastoja, huomaa, kuinka moni tiedemaailman edustaja kuoli juuri 1990 tai 1991. Se ei vaikuta luonnolliselta, mutta ehkä se juuri on luonnollista, en tiedä. Kun yhtäkkiä kaatoa koko syy, jonka vuoksi on joutunut tekemään yhtä ja toista pysyäkseen pinnalla, sitä hukkuukin itseensä. Ehkä sielu pakenee sellaisessa tilanteessa, en tiedä.

JV: Ennen vapautumista paljon filosofisesta elämästä oli kanavoitunut taiteisiin. Onko se jäänyt pysyväksi ilmiöksi?

Maija Kule: Todellakin näin oli Neuvostoliitossa ja muissa Itä-Euroopan maissa. 1960-luvulta alkaen oli tavaton kiinnostus taiteisiin, erityisesti runouteen ja teatteriin, joissa ilmaistiin varsin vapaasti mutta taiteellisin keinoin kansallista ja inhimillistä itseymmärrystä. Metaforien ja allegorioiden avulla voitiin nostaa esille mitä kysymyksiä tahansa, koska oli jo oivallettu, että poliittiset vallanpitäjät ovat type-riä eivätkä edes ymmärrä seurata, mitä taiteessa tapahtuu. Tuolta ajalta on peräisin tavaton kiinnostus taiteellisten keinojen kehittämisen ja usko taiteellisen ilmaisun tärkeyteen vaikkakaan samaa sanomisen pakkoa ei ole enää olemassa.

On itse asiassa surullista, kuinka nopeasti metaforinen kieli, runollinen ilmaus ja niiden vaikutus katosivat. Niitä ei enää tarvita asioiden salaamiseen mutta silti niitä tarvittaisiin yhä, jotta voitaisiin ilmaista asioita, joilla on ihmiselle merkitystä. Kulttuurihan on joka tapauksessa aina jollakin tavalla metaforista, sitä ei voi ilmaista suoraan, kuten tekoohjetta, vaan sen on oltava kontekstiauoavaa toimintaa, puhetta, diskurssia, joka itsessään mahdollistaa asioiden ymmärtämisen sekä symbolisena että konkreettisenä. Inhimillisuus on meille läheisintä ja kuitenkin vaikeinta ilmaista, koska se on samalla kerralla historiallista ja kuitenkin juuri tässä ja nyt minulle todellista.

Taiteessa on keinoja, joilla tämä kontekstuaalisuus ja ainutkertaisuus voidaan saada yhtäaikaan esille. Sen tähden taide ei tule koskaan tarpeettomaksi, olemme me muuten miten vapaita tahansa. Mutta saattaa olla, että filosofia on nykyisin taas enemmän filosofien asia kuin taiteilijoiden!

JV: Entä politiikka? Nyt kun filosofia ei ole virallista, onko sillä mitään otetta yhteisten asioiden hoitamisesta?

Maija Kule: Ihmisten on pakko vastata omasta kohtalostaan, ei ole muuta tietä. Puhutaan paljon ajattelevan ihmisen vastuusta ja on selvää, että intelligentisia joka maassa on vastuussa muustakin kuin omasta elämästään. Kulutuksellinen ja massoitunut (kuinka oikeassa Ortega olikaan!) elämäntapa on huijannut monet intellektuaalitkin uskomaan, et-

»Nyt jos koskaan me tarvitsemme vastuuntuntoisia älymystön edustajia, sillä he ovat yhä – kuten olivat aiemminkin – avain demokratian säilymiseen. Jos intelligentsia antaa syödä itsensä, huijata itsensä mukaan massaelämään ja kulutuksellisuuteen, antautuu houkutuksiin olla suosittu ja menestyvä, mikä tai kuka pitää huolen siitä, että kriittisyys, sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja henkinen vapaus säilyy?»

tä heilläkin on oikeus elää kuin massat, kerätä omaisuutta ja niin sanottua menestystä. Mutta se tie on tuhoon tuomittu. Nyt jos koskaan me tarvitsemme vastuuntuntoisia älymystön edustajia, sillä he ovat yhä – kuten olivat aiemminkin – avain demokratian säilymiseen. Jos intelligentsia antaa syödä itsensä, huijata itsensä mukaan massaelämään ja kulutuksellisuuteen, antautuu houkutuksiin olla suosittu ja menestyvä, mikä tai kuka pitää huolen siitä, että kriittisyys, sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja henkinen vapaus säilyy? Ei kukaan!

Tämä tietenkin näkyy selvemmin siirtymävaiheessa, jossa entiset sosialistiset valtiot ovat. Houkutus ryhtyä vaikkapa it-yrittäjäksi on suuri, jos vain raha kiinnostaa. Mutta perimmältään ongelma on sama muuallakin. Ei ole ollut kovin suosittua harjoittaa filosofiaa, jossa ei nopeasti löydy tyydyttäviä vastauksia. On ollut helpompi tarttua kiinni tekniseen kysymykseen. Mutta ne eivät ole kuin osa filosofiaa; filosofian laaja ruumis on muualla, siellä, missä puhutaan elämään liittyvistä kysymyksistä.

JV: Kirjoitat elämänfilosofiasta ja käytät usein sanaa Lebensphilosophie, mistä voi päätellä, että side saksalaiseen filosofiaan on tärkeä. Luennoillasi esiintyy nykyisin Hegel, mikä on vähän hämmästyttävää, kun ottaa huomioon, kuinka moneen kertaan hänet on jo käännetty väärin- ja oikeinpäin.

Maija Kule: Totta. Aikaisemmin me vannoimme Kantin nimeen mutta nyt luennoilla on useammin Hegel. Hän ei ole helppo filosofi ja huomaa kylä, että opiskelijoilla on vaikeuksia innostua hänestä. Yritän valaista Hegeliä heille samasta näkökulmasta, josta olen alkanut itse häntä ymmärtää, nimittäin 1900-luvun filosofiasta. Hegel tulee jotenkin ymmärrettäväksi, kun ottaa vauhtia Camušta, Sartresta ja erityisesti tietenkin Heideggerista ja Gadamerista. En itsekään olisi jaksanut lukea Hegeliä, jollei minulla olisi tätä uudempaa kontekstia. Yritän sijoittaa luennoilla Hegelin fenomenologiaa tapaan tarkastella filosofiaa elämänilmion kautta.

Ilmeisesti filosofiassa tapahtuu usein niin, että vasta seuraavien sukupolvien filosofit tekevät edeltäjänsä ymmärrettäväksi. Siinä auttaa, kun joku vastustaa ja joku puoltaa, joku laventaa ja joku kirjoittaa ikäänkuin edeltäjää ei olisi ollutkaan vaikka kirjoittaakin vain parafrasaa tämän teoksista. Tällä tavoin Hegelkin on kiinnostava.

Mutta erityisesti me olemme innostuneita Foucaultista. Foucault-innostus on vasta nousemassa nyt, kun pari tekstiä on käännetty latviaksi. Samalla voi sanoa, että keskustelu filosofian modernista ja postmodernista on saamassa täällä aivan uuden vaiheen. Foucault on tavattoman kiinnostava tilanteessa, jossa yhteiskunnan rakenteet ovat täydellisessä mullistuksen tilassa, ja jossa on jokin järjestys mutta ei koko järjestystä. Erityisesti taiteen opiskelijat imevät kaiken Foucaultista ja selvästi pitävät häntä tämän ajan intellektuaalina.

Myös Latvian etnopolitiininen tilanne on omiaan korostamaan Foucaultin esittämää kritiikkiä. Me emme niinkään elä väsyneen porvariston relativivoivaa pitkästy mistä vaan pikemminkin kaikilla tahoilla yritystä ymmärtää vallan rakenteita ja mekanismeja siinä positiivisessa mielessä, jossa vallan voi ottaa rakentavasti itselleen. Historiamme on monin tavoin osoittanut, että kohtaloa ei voi välttää vaikka tahtoisikin. Tämä vaikuttaa tunne-elämässä tavoilla, jotka saattavat olla vieraita muualla. Me emme ole kokeneet, että olisimme olleet sellaisessa turvaverkossa, jossa valta olisi ollut selvä ja konkreettinen; pikemminkin päinvastoin. Valta on aina ollut toisilla. Vallan ymmärtäminen sinänsä neutraaliksi ja ikään kuin yhteisölliseksi käyttövoimaksi on aivan uusi oivallus. Tässä Foucault on kuin meille kirjoitettua.

JV: Onko sinulla jokin asenne postmodernia kohtaan?

Maija Kule: Ilmiö on tavattoman mielenkiintoinen mutta sen relativismi ja jonkinlainen nihilismi on vierasta ajatustavalleni. Minulle totuus, kauneus ja hyvyys ovat tärkeitä asioita. On oikeastaan mahdotonta ajatella, mitä tehdä ilman niitä. Modernissa korostetaan ihmisen emansipaatiota, niin yksilön kuin ihmisyden, ja sen ymmärrän hyvin. Mutta kun tämän kritiikiksi tulee ajatus, jossa emansipaatio ei olekaan todellista, mikä sitten on? Me kasvatamme lapsemme ja koulutamme nuoremme, jotta inhimillisyyden ja ihmisyyden astuisivat jonkin askeleen eteenpäin. Jos me emme usko tähän, miksi me yleensä toimimme?

Ehkä juuri postmodernin yleisluontoinen relatiivisuus on vaikeasti ymmärrettävää. Ymmärrän hyvin kritiikin, jota osoitetaan modernin liioiteltuja kuvitelmia kohtaan, joista sosialismi ja fasismi ovat hyvät esimerkit, samoin konsumismi ja globalisaatio taloudessa. Mutta perimmältään kuitenkin modernissa on paljon käsittelemätöntä, tärkeää, joka pitäisi ensin ymmärtää, ennen kuin siirrymme sen jälkeiseen aikaan.

Minulla on jonkinlainen viehtymys metafysiikkaan, jollei muussa mielessä niin pedagogisessa. Siitä on usein hyvä aloittaa. Mutta yhtä lailla voisi ajatella, että monet tärkeät ajattelijat, esimerkiksi keskiajan mystikot ja vaikkapa Simone Weil 1900-luvulla, ovat luoneet metafysisestä lähestymistavasta elämänfilosofiaa, jossa on pyritty löytämään mittakaava, jossa ihminen näyttäytyisi oikeassa mitassa, ei kaikkivoipana mutta mahtavana, ei vallassa mutta kykenevänä. Se on eräänlaista toivon filosofiaa, jonka näen monissa kohdin vastakohtana postmodernille, joka ei paljon tuo esille toivoa ja ihmisyyden päämääriä.

Viite

1. Lukijan kannattaa kaivaa esille *niin & näin* -lehden numero 1/95, jossa Vladimir Malahov kuvaa, millaista saattoi olla filosofia totalitaarisessa valtiossa. Malahov antaa yksityiskohtaisempaa kuvaa tilanteesta, jossa myös Maija Kule eli. (Artikkeli löytyy myös kokonaisuena www.netn.fi -verkkoversiossa.)